

*До разової спеціалізованої ради ДФ 2023-37
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77)*

РЕЦЕНЗІЯ

**кандидата юридичних наук, доцента кафедри конституційного права
України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Дахової Ірини Іванівни на дисертацію Давиденка Пилипа Олександровича
«Механізм забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного
стану», подану на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08
«Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Становлення й розвиток прав людини і громадянина, їх нормативна регламентація, а також механізм їх реалізації є важливою ознакою ступеню демократизації всіх політичних, суспільних, громадських інститутів та їх взаємовідносин з державою, ознакою, що характеризує певну державу як правову чи навпаки. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, яке розпочалось 24 лютого 2022 року, призвело до суттєвих порушень прав людини, проблем щодо їх реалізації та захисту. Введення в Україні воєнного стану обумовило обмеження щодо реалізації цілої низки прав і свобод людини і громадянина. Очевидно, що такі обмеження запроваджені з метою захисту національної безпеки, територіальної цілісності, державного суверенітету України та інших конституційних цінностей. Однак навіть за умов наявності легітимної мети, з якою обмежується реалізація прав і свобод, необхідно дотримуватись принципу пропорційності при встановленні таких обмежень. Це вимагає продовження наукового пошуку у сфері обмеження реалізації прав людини, дослідження підстав таких обмежень та критеріїв їх правомірності.

Актуальність обраної теми також обумовлюється відсутністю комплексних наукових досліджень механізму забезпечення конституційних прав людини в

умовах воєнного стану. У сьогоднішніх реаліях аналіз впливу військових конфліктів на конституційні права і свободи особи набуває особливої ваги, зокрема в контексті необхідності приведення законодавства, що регулює суспільні відносини, пов'язані з введенням воєнного стану, у відповідність до норм Конституції України та міжнародних стандартів. Також важливим аспектом є удосконалення практики гарантування конституційних прав і свобод в умовах сьогодення.

Враховуючи ці обставини, подана П.О. Давиденком праця є актуальною та своєчасною.

Дисертація виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Конституційно-правові проблеми забезпечення верховенства права у функціонуванні механізму публічної влади в Україні» (номер державної реєстрації 0111U000966).

Мета запропонованого дисертаційного дослідження полягає в «отриманні нових результатів у формі наукових висновків щодо правового забезпечення та реалізації конституційних прав і свобод особи під час введеного воєнного стану, виявлення проблемних аспектів нормотворчості та правозастосування у вказаній сфері, а також надання обґрунтованих пропозицій і рекомендацій для їх вирішення» (с. 5). На досягнення названої мети були сформульовані десять згрупованих завдань (с. 5, 6), які були досягнені і зафіксовані як наукова новизна одержаних результатів (с. 7-10) та у висновках (с. 193-197).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Застосування цілої низки як загальних, так і спеціальних методів наукового дослідження дали змогу досягти обґрунтованості, переконливості, достовірності авторських положень і висновків. Завдяки логічному методу проаналізовано основні терміни і поняття, що визначають зміст даного дослідження (розділи 1, 2, 3), формально-логічний метод дозволив здійснити юридичний аналіз чинних

нормативних конструкцій, встановити ступінь обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3), системний метод застосовано при розгляді окремих елементів воєнного стану та обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод в умовах воєнного стану як єдиної системи, що має свої специфічні ознаки (підрозділи 1.3, 2.1), історичний метод використано для дослідження ретроспективно генези причин та історико-правових основ обмеження конституційних прав і свобод людини у зв'язку зі збройними конфліктами в різні періоди (підрозділ 1.1), метод порівняльно-правового дослідження дозволив порівняти різні правові режими, які передбачають обмеження конституційних прав і свобод, а також здійснити аналіз законодавчих норм з метою з'ясування їх відповідності конституційним засадам та міжнародним стандартам у сфері прав людини (підрозділи 1.1, 2.2).

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій. Робота є одним з перших у науці конституційного права України комплексним науково-правовим дослідженням, у якому розглядається та вирішується наукове завдання щодо визначення конституційно-правових підстав обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану, а також аналізується відповідність таких обмежень конституційним засадам (с. 7).

Здійснений аналіз змісту даного дисертаційного дослідження дозволяє зробити висновок про наявність наукової новизни. Найбільш суттєвими науковими положеннями у пропонованій дисертації є:

– пропозиція щодо доповнення до існуючого механізму введення правового режиму воєнного стану для оперативного протидії збройній агресії шляхом надання Президенту України передчасних повноважень, що дозволяють ввести в дію відповідний правовий режим на 48 годин до ухвалення відповідного рішення Верховною Радою України;

- виділення наступних ознак надзвичайних повноважень держави під час внутрішньої або зовнішньої загрози: 1) підставою виникнення надзвичайного правового регулювання є певна загроза порушення безпеки суспільства або держави. Вона може бути як природного, соціального, техногенного або воєнного характеру. За таких умов суспільні інтереси превалюють над приватними; 2) метою надзвичайного правового регулювання є подолання надзвичайної ситуації, стабілізація відносин, що склалися, і перехід від критичної ситуації до нормальної життєдіяльності суспільства; 3) при надзвичайному правовому регулюванні зростають імперативні засади у правовому впливі на суспільні відносини та скорочується сфера дії диспозитивних юридичних норм; 4) відбувається централізація правового регулювання та звужується або зовсім зупиняється участь у правовому регулюванні регіональних органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 5) при надзвичайному правовому регулюванні посилюється дискреція дій владних органів, свобода розсуду при прийнятті управлінських рішень та правових актів центральних органів державної влади, коли ці органи виходять за звичні межі власної компетенції (с. 8-9);

– удосконалення підходу до розуміння категорії «національні інтереси України», з метою захисту яких вводиться режим воєнного стану. Зокрема, вони включають життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави. Ці інтереси охоплюють багато аспектів, такі як фізичне благополуччя громадян, їх емоційне задоволення, доступ до якісної освіти та можливостей для особистого і професійного розвитку. Також до національних інтересів належить стабільність, безпека та економічний розвиток країни, забезпечення соціальної справедливості і рівності, а також збереження культурної спадщини і природного середовища. Ці інтереси є основою для реалізації державного суверенітету, прогресивного демократичного розвитку та забезпечення безпечних умов життєдіяльності і добробуту громадян України (с.10-11).

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та в опублікованих працях. Основні теоретичні положення та висновки, сформульовані у дослідженні, викладено в одинадцяти наукових працях, з яких чотири – у наукових фахових виданнях України, сім – у збірниках матеріалів наукових конференцій, круглого столу (с. 6-8).

Положення дисертаційного дослідження мають логічну побудову. За своєю структурою дисертація складається із анотацій українською та англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою дисертації, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, списку використаних джерел (240 найменувань) та додатку. Загальний обсяг дисертації – 230 сторінок, з них основного тексту – 197 сторінок.

У **першому** розділі дисертації «Теоретичні аспекти проблематики воєнного стану», автор дослідив надзвичайні правові режими, встановлені законодавством України, виділив їх спільні ознаки. Так, виходячи з понять правових режимів надзвичайного стану, воєнного стану та надзвичайної екологічної ситуації, у роботі зроблено висновок про те, що усі три надзвичайні режими передбачають надання спеціальної (ширшої, ніж зазвичай) компетенції відповідним органам публічної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування. Також вони допускають тимчасові, зумовлені загрозою обмеження в здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, однак із зазначенням строку дії цих обмежень.

Автором також здійснено порівняльний аналіз підстав введення як воєнного, так і надзвичайного стану та надзвичайної екологічної ситуації, і заходів, які запроваджуються при введенні цих станів, в тому числі тих, які пов'язані з обмеженням реалізації і свобод людини і громадянина. Звертаючись до підстав введення правового режиму воєнного стану, автор доходить висновку про особливу значущість такої підстави, як «захист національної безпеки», особливо в

умовах тривалої війни, що почалася з 2014 року. Проте, на думку дисертанта, необмежене тлумачення цього поняття може викликати не лише користь, а й шкоду для людини, суспільства та держави за відсутності процесуальних гарантій, що запобігають безпідставному введенню воєнного стану. Це може призвести до надмірних повноважень влади та обмеження прав і свобод людини.

У роботі виділено специфічні ознаки воєнного стану, які дозволяють виділити його у самостійний надзвичайний режим. Так, за своєю природою воєнний стан є жорсткішим за правові режими надзвичайного стану та надзвичайної екологічної ситуації. Його обмежувальна дія є найширшою для усієї категорії прав і свобод людини, але у той же час він покликаний захищати життя та здоров'я людини шляхом усунення загроз щодо існування незалежної держави суворими заходами, зокрема військового характеру. Зважаючи на його жорсткий характер, він вимагає чіткої регламентації усіх елементів свого механізму: порядку та форми введення, строку та території дії, переліку заходів, що своїм застосуванням можуть обмежувати права і свободи людини, компетенції органів публічної влади, гарантій прав людини.

У дисертації також зазначено, що загалом обмеження фундаментальних прав людини, відповідно до принципу верховенства права, мають на меті забезпечення легітимного втручання держави у приватну автономію індивіда з метою досягнення загального блага. В умовах воєнного стану особливо важливим є чітке законодавче визначення переліку прав і свобод, реалізація яких тимчасово обмежується.

У другому розділі дисертації «Конституційний механізм забезпечення прав людини в умовах воєнного стану» дисертантом було проаналізовано гарантії прав і свобод людини як складову конституційного механізму захисту прав людини, досліджено юридичну відповідальність громадян і посадових осіб органів публічної влади в умовах воєнного стану, а також позитивні зобов'язання держави в умовах воєнного стану.

Дисертантом визначено конституційно-правовий механізм захисту прав і свобод людини як функцію держави, котра направлена на забезпечення реалізації та захисту прав людини та містить у собі норми права, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації прав та обов'язків, правозастосування. При цьому автор вважає, що механізм захисту прав людини і громадянина не обмежується тільки діяльністю держави, оскільки існують способи захисту міжнародного характеру та застосування допомоги недержавних (громадських) організацій, а також самостійний захист особою своїх прав і свобод.

При аналізі позитивних зобов'язань держави в умовах воєнного стану, автор звертає увагу на те, що доктрина позитивних зобов'язань держави передбачає не лише відсутність втручання в права людини з боку держави, але й необхідність забезпечення активних дії з їх захисту та реалізації. Автор зазначає, що зобов'язання держави стосовно прав людини не припиняються навіть в умовах збройних конфліктів, навіть якщо держава втратила контроль над частиною своєї території, вказуючи при цьому, що положення міжнародних актів про права людини не виключають можливості відступу держави від окремих зобов'язань під час надзвичайної ситуації.

Заслуговує на увагу висновок дисертанта про те, що обидві сторони в збройному конфлікті, а саме окупаційна держава та держава, територію якої окупували, несуть відповідальність за дотримання прав людини. Автор підкреслює, що позитивні зобов'язання держави включають не лише розробку, але й ефективне впровадження механізмів захисту прав людини та систем контролю за дотриманням прав людини в умовах збройного конфлікту, а також взаємодію з міжнародними інституціями. Такий комплексний підхід дозволить забезпечити більш високий ступінь безпеки та захисту для всіх громадян, незалежно від їхнього статусу чи місця проживання, у періоди збройних конфліктів.

Третій розділ дисертації «Інституційно-правовий захист конституційних прав людини в умовах воєнного стану» присвячений розгляду місця і ролі органів публічної влади в механізмі забезпечення прав людини в умовах воєнного стану, особливу увагу приділено аналізу діяльності військових адміністрацій, які відповідають за забезпечення ефективних заходів щодо безпеки населення та збереження територіальної цілісності держави.

На основі аналізу функціонування судової системи України автор зазначає, що для її повноцінної та ефективної роботи в умовах воєнного стану необхідні внутрішні перетворення. Подальша оптимізація та впровадження цифрових технологій у роботу судів можуть виявитися ключовими чинниками для забезпечення безперервної і справедливої юстиції в умовах війни.

У роботі також досліджено роль неурядових громадських організацій у сфері захисту прав людини в умовах воєнного стану. Дисертант стверджує про необхідність дотримання принципів прозорості та відповідальності у їх функціонуванні, що включає ретельне документування ними своєї діяльності та звітування перед донорами та громадськістю щодо використання ресурсів та досягнутих результатів. Це сприятиме зростанню довіри та отриманню підтримки від громадськості, а також запобіганню можливному зловживанню або невідповідному використанню ресурсів. Їхня присутність та діяльність сприяють захисту основних прав людини та мінімізації наслідків воєнного конфлікту. Проте, успіх їхньої роботи залежить від гнучкості, готовності до реагування та співпраці з іншими гуманітарними місіями.

Окрім цього, зроблено висновок про те, що гармонізація внутрішньодержавного законодавства з міжнародними стандартами прав людини є одним з ключових фактором створення ефективних механізмів захисту прав людини в умовах воєнного стану.

Практичне значення одержаних результатів. Дане наукове дослідження має як теоретичне, так і практично-прикладне значення. Одержані результати і зроблені висновки у подальшому можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – для дослідження механізму захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану;

– у правотворчості – при опрацюванні законопроектів щодо внесення змін до Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та підзаконних нормативно-правових актів;

– у практичній діяльності – при проведенні науково-методичних семінарів, що предметно орієнтовані на вирішення проблемних питань конституційного права України;

– у навчальному процесі – при підготовці навчальних і навчально-методичних видань і посібників з дисципліни «Конституційне право України», «Конституційне право», а також у рамках освітнього процесу у вищих навчальних закладах, що проводять підготовку фахівців за правничими спеціальностями.

Дискусійні положення дисертаційної праці. 1. На с. 18 дисертант стверджує, що «воєнний стан, за своїм визначенням, направлений на забезпечення тільки держави, що видно з переліку об'єктів охорони: національна безпека, державна незалежність, територіальна цілісність. Гуманістична підстава, така, як забезпечення прав людини, не притаманна режиму воєнного стану». Ця позиція видається спірною з огляду на поняття національної безпеки, яке міститься в Законі України «Про національну безпеку», аналіз якого дозволяє стверджувати про те, що дане поняття є широким і включає в тому числі захищеність національних інтересів – життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави ..., а також безпечні умови життєдіяльності і добробуту її громадян.

2. Спірним також є твердження дисертанта про те, що «встановлення комендантської години може призводити до порушення прав людини, зокрема права на свободу руху» (с. 48). У даному випадку слід розмежовувати поняття

«порушення прав людини» і «обмеження реалізації прав людини», адже останні є правомірними, якщо можливість їх реалізації передбачена законом, вони переслідують легітимну мету, є пропорційними і необхідними у демократичному суспільстві.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею автора. Усі висновки, рекомендації та пропозиції дисертанта, зокрема, й ті, що характеризують наукову новизну дослідження, отримані особисто. У дисертації не використовувалися ідеї та розробки, що належать співавторам. При послуговуванні працями інших учених для аргументації окремих положень дослідження обов'язково надано посилання на відповідні праці.

Загальний висновок. Дисертація Давиденка Пилипа Олександровича на тему «Механізм забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану» є кваліфікаційною науковою роботою, містить нові науково обґрунтовані результати, які виконують конкретне наукове завдання, є актуальною та завершеною.

Таким чином, дисертаційне дослідження відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а його автор Давиденко Пилип Олександрович заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного
права України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

I. I. Dakhova

Підпис	<i>Дахової І.І.</i>
Засвідчую	<i>[Signature]</i>
Нач.ВК	<i>[Signature]</i>
	<i>29.01.2024 р.</i>

I. I. Дахова